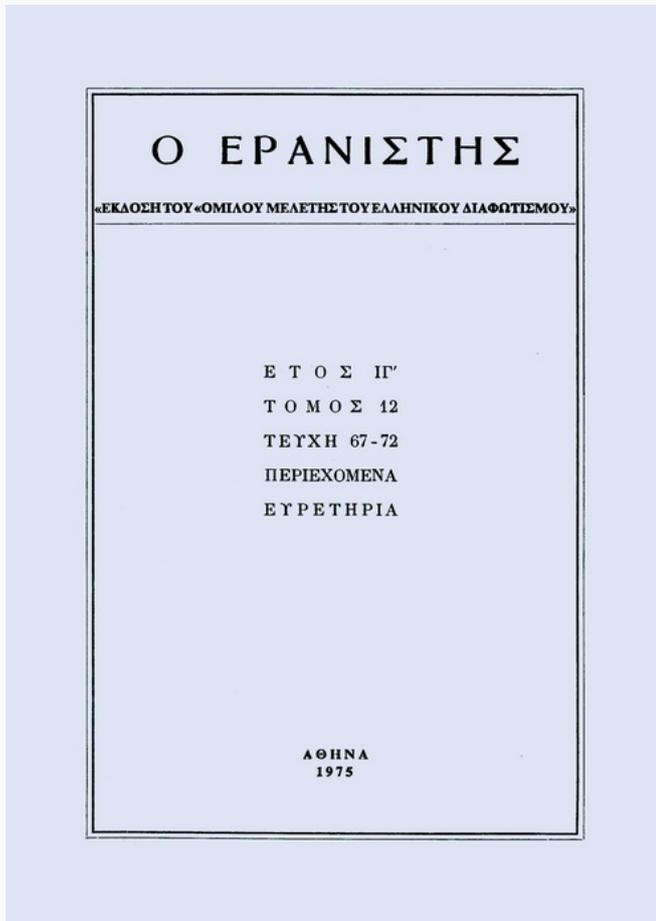

The Gleaner

Vol 12 (1975)

Μια επιστολή του Σαμουήλ του Κυπρίου προς τον Θεόφιλο Καΐρη

Δημ. Ι. Πολέμης

doi: [10.12681/er.9142](https://doi.org/10.12681/er.9142)

Copyright © 2016, Δημ. Ι. Πολέμης

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Πολέμης Δ. Ι. (2016). Μια επιστολή του Σαμουήλ του Κυπρίου προς τον Θεόφιλο Καΐρη. *The Gleaner*, 12, 73–80. <https://doi.org/10.12681/er.9142>

ΜΙΑ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΣΑΜΟΥΗΛ ΤΟΥ ΚΥΠΡΙΟΥ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΘΕΟΦΙΛΟ ΚΑΪΡΗ

Δέν είναι άγνωστες οί σχέσεις τοῦ Σαμουήλ τοῦ Κυπρίου, σχολάρχῃ τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας στά 1820 - 30, 1836 - 44 καί 1845 - 47 (;),¹ μέ τόν Θεόφιλο Καΐρη. "Ὅπως ὁ ἴδιος ὁ Σαμουήλ γράφει στήν *Αὐτοβιογραφία* του, εἶχε φοιτήσῃ στή σχολή τῶν Κυδωνιῶν ἐπὶ μία ὀκταετία περίπου καί ἐκεῖ παράλληλα μέ τή διδασκαλία τοῦ Γρηγορίου Σαράφῃ εἶχε τήν εὐκαιρία νά παρακολουθήσῃ καί τά μαθήματα τοῦ Καΐρη, πού μετὰ τήν ἀποχώρησῃ τοῦ Βενιαμίν τοῦ Λεσβίου περιορίσθηκε ἀποκλειστικά στή διδασκαλία τῶν φυσικομαθηματικῶν.² Παρά τῃ μετέπειτα ἀποστασία τοῦ Καΐρη πού προκάλεσε τῃ γνωστῇ ἀναστάτωση στήν Ἐκκλησία, ὁ αὐστηρὸς καί συντηρητικὸς Σαμουήλ δέν ἔπαψε, φαίνεται, ποτὲ νά τιμᾷ τὸν Καΐρη σάν δάσκαλο ἀνεξάρτητα πάντα ἀπὸ τὸ χάσμα πού δογματικά τοὺς χώριζε.³ Καί ὁ Καΐρης πάλι ἀπὸ τήν πλευρά του ἐκτιμοῦσε καί σεβόταν τῃ λογιότητα τοῦ παλαιοῦ μα-

1. Βασικὴ πηγὴ γιὰ τῃ ζωὴ τοῦ Σαμουήλ εἶναι ἡ *Αὐτοβιογραφία* του, γραμμένη στά 1854 καί δημοσιευμένη ἀπὸ τὸν Μ. Ἰ. Γεδεῶν, *Χρονικά τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας. Ἱστορικαὶ εἰδήσεις περὶ τῆς Μεγάλῃς τοῦ Γένους Σχολῆς*, Πόλη 1883, σ. 194 - 199. Γιὰ τὰ προβλήματα πού παρουσιάζει τὸ κείμενο αὐτὸ σὲ συνδυασμὸ μέ ἄλλες σχετικὲς πηγές καί ἐν γένει γιὰ τῃ βιογραφία τοῦ Σαμουήλ ὑπάρχει τῶρα ἡ κατατοπιστικὴ μελέτη τοῦ Ἐμμ. Ν. Φραγκίσκου, *Παρατηρήσεις στήν Αὐτοβιογραφία Σαμουήλ τοῦ Κυπρίου (1784 - 1855)*, Πρακτικά τοῦ Πρώτου Διεθνοῦς Κυπριολογικοῦ Συνεδρίου, τόμ. Γ' μέρ. Α',

Λευκωσία 1973, σ. 437 - 49.

2. [Μετὰ τήν ἀποχώρησῃ τοῦ Βενιαμίν] «ἔμεινε λοιπὸν ὁ Θεόφιλος Καΐρης ἐν τῇ τῶν Κυδωνιῶν σχολῇ, διδάσκων τὰ φυσικομαθηματικά μόνον καί εἰς τοῦτον ἐδιδάχθη ὁ Σαμουήλ ταῦτα», Γεδεῶν, ἔ. ἀ. σ. 195.

3. Φραγκίσκου, ἔ. ἀ., σ. 440 - 42, ὅπου ἐξετάζονται οἱ σχέσεις τῶν δύο λογίων μέ ἀναφορὰ στίς σχετικὰ πενιχρὲς μαρτυρίες πού σώζονται καί ιδιαίτερα ἐπισημαίνεται τὸ γεγονός ὅτι ὁ Σαμουήλ στήν *Αὐτοβιογραφία* του ἀναφέρεται πάντα μέ συμπάθεια γιὰ τὸν Καΐρη καί ἀποσιωπᾷ ἐντελῶς τήν κακοδοξία του.

θητῆ του.⁴ Δὲν γνωρίζομε ἂν μετὰ τῆ στενῆ ἐπαφή τους στὶς Κυδωνίες κατὰ τὴν προεπαναστατικὴ δεκαετία οἱ δύο ἄνδρες ξανασυναντήθηκαν. Οὔτε ὑπάρχει μαρτυρία γιὰ τυχὸν ἀλληλογραφία μεταξύ τους, πρᾶγμα ποὺ παρὰ τὴν ἔλλειψη τῶν σχετικῶν κειμένων πρέπει ἴσως νὰ ὑποθέσωμε. Ἄλλωστε μέρος μόνο τῆς ἀλληλογραφίας τοῦ Καίρη ἔχει δημοσιευθῆ καὶ τὰ γράμματα τοῦ Σαμουήλ ἐκτὸς ἀπὸ τρία παραμένουν ὄλα ἀνέκδοτα.⁵

Ἰδιαιτέρο ἐνδιαφέρον θὰ παρουσίαζε ἡ στάση τοῦ Σαμουήλ ἀπέναντι στὸν Καίρη μετὰ τὴν ἐκδήλωση τῆς κρίσης τοῦ 1839, ὅταν ἡ πολιτεία ἀναγκάστηκε νὰ συλλάβῃ τὸν Καίρη καὶ νὰ κλείσῃ τὸ Ὅρφανοτροφεῖο τῆς Ἄνδρου. Μέχρι τὴν ὥρην δὲν ὑπῆρχαν καθόλου στοιχεῖα σχετικὰ μὲ μὲ τὸ θέμα αὐτό, φυσικὰ ὅμως ὑπάρχει πάντα ἡ περίπτωση νὰ δοῦν τὸ φῶς νέες πληροφορίες ἰδίως ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία τῶν δύο λογίων. Εἶναι βέβαια γνωστὴ ἡ παρουσία τοῦ ὀνόματος τοῦ Σαμουήλ, ὅπως καὶ ἄλλων δασκάλων τῆς Πόλης, στὴ συνοδικὴ πράξις τοῦ Οἴκουμενικοῦ Πατριαρχείου τῆς 19 Δεκεμβρίου 1839, ποὺ ἀναφέρεται στοὺς μαθητὲς τοῦ Καίρη ποὺ ἐπιζητοῦσαν διδασκαλικὰς θέσεις.⁶ Ἀναπόφευκτα λοιπὸν καὶ ὁ Σαμουήλ πέρασε στὴν παράταξι τῶν ἀντιπάλων τοῦ δασκάλου του ἀλλὰ τὴν πιά ἐπικίνδυνου ἀποστάτη.

Ἔτσι μία ἐπιστολὴ τοῦ Σαμουήλ πρὸς τὸν Καίρη, γραμμὴν τὸ καλοκαίρι τοῦ 1839, ἐποχὴ ποὺ ἄρχισαν πιά νὰ παίρουν σοβαρότητα οἱ μέχρι τότε διαδόσεις γιὰ τὴν κακοδοξία τοῦ σοφοῦ τῆς Ἄνδρου, μᾶς

4. Στὰ 1819/20 μὲ τὴν εὐκαιρία τοῦ διορισμοῦ τοῦ Σαμουήλ σὰν δασκάλου στὴ Σαζόπολη ὁ Καίρης τὸν ἐπαινεῖ ἰδιαίτερα, πρβλ. Φραγκίσκου, ἔ. ἀ., σ. 443. Ὅπως πάλι παρατηρεῖ ὁ Φραγκίσκος, αὐτ., σ. 441, ὁ Καίρης περιλαμβάνει τὸν Σαμουήλ ἀνάμεσα στοὺς διαπρεπεῖς διδασκάλους τῆς φιλοσοφίας, βλ. Θεοφίλου Καίρη, *Στοιχεῖα φιλοσοφίας*, Ἀθήνα 1851, σ. 38. Δὲν θὰ πρέπει ἴσως νὰ δοθῆ χωριστὴ σημασία στὴν ἀναγραφὴ αὐτῆ τοῦ Καίρη. Οἱ λόγοι ποὺ ἀναφέρονται δὲν εἶναι βέβαια ὅλοι ἀνθρωποὶ τοὺς ὁποίους ὁ ἴδιος συμπαθοῦσε ἢ ἐκτιμοῦσε. Μεταξὺ ἄλλων συναντοῦμε τὰ ὀνόματα τοῦ Βάμβα καὶ τοῦ Νεο-

φύτου Δούκα, γνωστῶν ἀντιπάλων κατὰ τὰ «καίρικὰ», καθὼς καὶ τοῦ μᾶλλον ἄσημου δασκάλου Γρηγορίου Ροῖδη ποὺ ἀναγράφεται δίπλα στὰ γνωστότερα πρόσωπα ἀσφαλῶς ἐπειδὴ ἦταν ἐξάδελφος τοῦ ἴδιου τοῦ Καίρη.

5. Φραγκίσκου, ἔ. ἀ., σ. 448 σημ. 3.

6. Μ. Ἰ. Γεδεών, *Κανονικαὶ διατάξεις, ἐπιστολαί, λύσεις, θεσπίσματα τῶν ἀγιωτάτων πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως, Πόλη 1889*, τόμ. Β', σ. 229 - 34· πρβλ. Δ. Π. Πασχάλη, *Θεόφιλος Καίρης*, Ἀθήνα 1928, σ. 124· Φραγκίσκου, ἔ. ἀ., σ. 441. Ὁ Σαμουήλ ὑπογράφει ὡς ἀρχιδιδάσκαλος πρῶην Μεσημβρίας Σαμουήλ».

φανερώνει καθαρά την αγωνία του παλαιού και άφοσιωμένου φίλου, που βλέπει ότι δεν μπορεί πια να μην πάρη θέση μπροστά στο καϊρικὸ ζήτημα. Δὲν εἶναι βέβαια ὁ μόνος πὺν προσπάθησε νὰ δείξῃ στὸν Καΐρη τὸν κίνδυνο καὶ νὰ τὸν ἐπαναφέρῃ στὸν ὀρθόδοξο δρόμο. Τὴν ἴδια περίπου ἐποχὴ τοῦ ἔγραψαν ὁ Φαρμακίδης καὶ ὁ Νεόφυτος Δούκας⁷ χωρὶς ὅμως νὰ πάρουν ἀπάντηση. Ὁ Καΐρης δὲν ἤταν φυσικὰ σὲ διάθεση νὰ ἐπηρεασθῇ ἀπὸ τέτοιες προτροπές, ἔστω καὶ ἂν προερχόταν ἀπὸ παλαιούς φίλους, καὶ τὸ πιθανώτερο εἶναι ὅτι δὲν ἔκρινε σκόπιμο ν' ἀπαντήσῃ οὔτε στὴν ἐπιστολὴ τοῦ Σαμουήλ. Ἄς σημειωθῇ ἀκόμη ὅτι ὁ τελευταῖος ζώντας στὸ πνευματικὸ κλίμα τοῦ Πατριαρχείου, τὸ ὁποῖο ἀρκετὰ νωρίς, πῶς γρήγορα ἴσως καὶ ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία τῶν Ἀθηνῶν πὺν διατηροῦσε καὶ ἐπίσκοπο στὴν Ἄνδρο, εἶχε διακρίνει ἐπικίνδυνα σημάδια κακοδοξίας στὴ διδασκαλία τοῦ Καΐρη, ἀντιπροσωπεύει μὲ τὴν ἐνέργειά του αὐτὴ κατὰ κάποιον τρόπο τὴν πρώτη ἀντίδραση τῶν παλαιῶν φίλων τοῦ Καΐρη στὴν Πόλη.⁸ Ἴσως πρέπει νὰ δοῦμε τὴν ἐπιστολὴ τοῦ Σαμουήλ σὰν μιὰ ἀνεπίσημη ὑστατη προσπάθεια τῶν κύκλων τοῦ Πατριαρχείου,⁹ λίγο πρὶν ἀπὸ τὴ συνοδικὴ καταδίκη, νὰ μεταπεισθῇ ὁ Καΐρης, κάτι παρόμοιο μὲ αὐτὸ πὺν εἶχαν ἀναλάβει ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς Ἑλλαδικῆς Ἐκκλησίας ὁ Σελλασίας (πρῶην Βρεσθένης) Θεοδώρητος καὶ ὁ Φαρμακίδης.¹⁰ Τὴν ἐπιστολὴ του ἔγραψε ὁ Σαμουήλ στίς 9 Ἰουλίου 1839· ἡ «Πατριαρχικὴ καὶ συνοδικὴ ἐγκύκλιος ἐπιστολὴ περὶ τῆς νεωστὶ ἀναφανείσης ἀντιχρίστου διδασκαλίας

7. Πασχάλη, ἔ. ἀ., σ. 113 - 14. Ἄλλὰ ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Δούκα στὴν ὁποία παραπέμπει ὁ Πασχάλης (ἐκδοσὴ τοῦ 1877 σὲ φυλλάδιο) γράφτηκε ἀπὸ τὴν Αἴγινα στίς 2 Ἰουλίου 1841 καὶ ἀποτελεῖ πολεμικὴ τοῦ θεοσεβισμοῦ καὶ ἔχει μιὰ πρώτη ἀντίδραση φίλου ὅπως ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Σαμουήλ. Ὁπωσδήποτε οἱ ἐπαφές τοῦ Δούκα μὲ τὸν Καΐρη ὑπῆρχαν καὶ παλαιότερα (πρβλ. Πασχάλη, ἔ. ἀ., σ. 56) καὶ ἴσως ὁ Πασχάλης γνώριζε καὶ ἄλλη ἐπιστολὴ τοῦ Δούκα γραμμὲν στὰ 1839.

8. Παρόμοια ἐπιστολὴ τοῦ Τανταλίδου πρὸς τὸν Καΐρη εἶναι ἐπίσης γνωστὴ, βλ. Μ. Παρανίκα, *Βίος Ἡλίας*

Τανταλίδου, Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος, 24 (1892/93), σ. 19 - 21, ἀναδημοσίευση εἰς Ἑλ. Θ. Κασιάνη, *Ἡλίας Τανταλίδης, ποιητὴς καὶ διδάσκαλος τοῦ γένους*, Ἀθήνα 1971, σ. 28 - 30. Ὁ Τανταλίδης εἶχε πρὶν χρόνια κάποια ἐπαφή μὲ τὸν Καΐρη στὴ Σμύρνη, δὲν μπορεῖ ὅμως νὰ θεωρηθῇ σὰν φίλος ἢ ἀκόμη καὶ γνωστός του.

9. Τὸν τότε (1835 - 40) οἰκουμενικὸν πατριάρχη Γρηγόριο Σ' εἶχε ἰδιαίτερα ἀνησυχήσει ἡ ἀπήχηση τῆς διδασκαλίας τοῦ Καΐρη τὴν ὁποία προσπάθησε μὲ πολλοὺς τρόπους νὰ καταπολεμήσῃ.

10. Πασχάλη, ἔ. ἀ., σ. 110 - 11

τοῦ Θεοσεβισμού» ἀκολούθησε τὸν Σεπτέμβριο.¹¹ Παράλληλα στὴν Ἀθήνα, ἡ ὑπόθεση Καίτη συζητήθηκε, ἴσως ὄχι γιὰ πρώτη φορά, στὴ Σύνοδο περὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ Ἰουνίου· ὁ Σελλασίας ἔγραψε στὸν Καίτη στὶς 28 Ἰουνίου καὶ ἡ ἴδια ἡ Σύνοδος, ἐπίσημα πιά, στὶς 10 Ἰουλίου.¹² Ἔτσι ἄρχισε μιὰ διαδικασία πού ἀναπόφευκτα ὀδήγησε στὴν καθάρωση τοῦ Καίτη τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1839.¹³

Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Σαμουήλ πού δημοσιεύεται παρακάτω βρίσκεται στὸ Ἀρχεῖο Θεοφίλου Καίτη πού κατέχουν οἱ ἀδελφοὶ Δημήτριος καὶ Νίκος Θ. Καίτη, τοὺς ὁποίους καὶ ἀπὸ ἐδῶ εὐχαριστῶ θερμὰ πού μοῦ ἐπιτρέπουν πάντα νὰ τὸ χρησιμοποιοῦ. Εἶναι ιδιόχειρη τοῦ Σαμουήλ σὲ δίφυλλο διαστάσεων 0.35X0.21 μ. καὶ στὸ πίσω μέρος ἀναγράφεται ὁ ἀποδέκτης: «Τῷ σοφολογιωτάτῳ διδασκάλῳ κυρίῳ Θεοφίλῳ Καίτη /ἀσπασίως/ εἰς Ἀνδρον». Κάποιος τοῦ περιβάλλοντος τοῦ Καίτη [ἡ ἀδελφὴ του Εὐανθία(;)] ἀργότερα πρόσθεσε «1839 ἰουλ. θ' Σαμουήλ περὶ ὁμολογ. Θεοφίλου». Ἡ ἐπιστολὴ εἶναι προσεκτικὰ γραμμένη χωρὶς βέβαια ὀρθογραφικὰ σφάλματα. Γλωσσικά, ὅπως καὶ τὴν Αὐτοβιογραφία, τὴν διακρίνει ἡ ὄχι τόσο συνηθισμένη γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἀπλότητα. Τὸ κείμενο χωρίσα σὲ παραγράφους καὶ ὅπου ἦταν δυνατὸ προσάρμοσα τὴ στίξη στὶς σημερινὲς συνήθειες.

Σοφώτατε δάσκαλε,

Ἐκ ψυχῆς ἀσπάζομαι τὴν ἀξιότιμον κορυφὴν σας.

Γνωρίζω, διδάσκαλε, ὅτι ἡ ἀγαθὴ σας εἰς πάντας ὑπόληψις δὲν εἶχε χρεῖαν συστάσεώς της ἀπὸ τῶν ἐμῶν ἐπαίνων, ἀλλ' ὅμως κἀγὼ κατὰ χρεός εὐγνωμοσύνης δὲν διέλειπον τοῦ νὰ θαυμάζω διὰ παντός τὴν σοφίαν καὶ ἀρετὴν καὶ τοῦ αἰοιδίμου διδασκάλου μου Γρηγορίου¹⁴

11. Γεδεών, *Κανονικαὶ διατάξεις*, τόμ. Β', σ. 220 - 29· πρβλ. Δ.Σ. Γκίνη - Β. Γ. Μέξα, *Ἑλληνικὴ βιβλιογραφία 1800 - 1863*, τόμ. Γ', Ἀθήνα 1957, σ. 458, ἀρ. 10361.

12. Πασχάλη, ἔ. ἀ., σ. 110 - 11 καὶ 114.

13. Αὐτ., σ. 132.

14. Ὁ Γρηγόριος Σαράφης κατ' ἐξοχὴν διδάσκαλος τοῦ Σαμουήλ στὶς

Κυδωνίες ἀείποτε διευθυντής, διευθύνων μετὰ πατρικῆς φιλοστοργίας, ἀγωνιζόμενος ἐν ταῖς διδασκαλίαις αὐτοῦ ἵνα ἐμπνεύσῃ καὶ τῆς παιδείας τὸν ἔρωτα καὶ τῆς ἀρετῆς τὴν πράξιν, αὐτὸς γενόμενος ζῆν παράδειγμα, ὅπως τὸν περιγράφει στὴν *Αὐτοβιογραφία* του ὁ Σαμουήλ, βλ. Γεδεών, *Χρονικὰ τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας*, σ. 195.

καὶ τῆς σοφολογίότητός σας. Μάρτυς ὁ Κύριος ! Δὲν εἶχον χορτασμὸν τῶν ἐπαίνων σας, σεμνυνόμενος καὶ ἐγὼ ὁ ἐλάχιστος μαθητὴς σας οἷων διδασκάλων εἰμὶ μαθητὴς. Ἄλλ' οἴμοι ! Φήμη κακόφημος κατέθραυσέ μου τὴν ψυχὴν, διαδοθεῖσα ἐνταῦθα πανταχοῦ, ὅτι ὁ Θεόφιλος Καΐρης προσέκρουσεν εἰς ὕφαλον, ἐνανάγησε περὶ τὴν πίστιν ἐκβαλλὼν τὴν λατρείαν τῆς τρισυποστάτου Θεότητος, ἀρνούμενος τὴν ἔνσαρκον οικονομίαν τοῦ Υἱοῦ καὶ Λόγου τοῦ Θεοῦ, ἐν μόνον ὃν δεχόμενος μονοὑπόστατον, ἴν' οὕτως εἶπω, οὔτε υἷον μονογενῆ τοῦ πατρὸς οὔτε πνεῦμα ἅγιον δεχόμενος, ὡς αὐτὸς ὁ μονογενὴς ἐδίδαξε καὶ οἱ ἀπόστολοι ἐκήρυξαν καὶ οἱ μάρτυρες ὡμολόγησαν καὶ αἱ ἱεραὶ σύνοδοι ἐστερέωσαν καὶ ἅπαντα ἢ Ὁρθόδοξος Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία διακρατεῖ· ἐνὶ λόγῳ τὸ «Πορφύριζε¹⁵ ὁ κύριος Θεόφιλος» πανταχοῦ διατρέχει.

Ποῖον ἐγνώμονος μαθητοῦ ψυχῆ, ὡς ἡ τοῦ Σαμουήλ, δύναται νὰ μὴ πληγῇ καιρίως ὑπὸ τῶν τοιούτων ἀπενκταίων ἀκουσμάτων ; Ὁμολογῶ ὅτι πολλὴν ἐποίησα τὴν ἔρευναν. Διὰ τί ; Διὰ νὰ ἀπαλλάξω ἐμαυτὸν, εἰ δυνατόν, ἀπὸ τῆς λύπης. Ἄλλ', οἴμοι, πάλιν λέγω· ἔπαθον τὸν τοῦ Οἰδίποδος, ὡς φαίνεται. Διότι ὅσον ἐξηκολούθουν τὰ τῆς ἐρέυνης τόσον πλείονας ἐλάμβανον πληροφορίας περὶ τῶν δυσφημιζομένων. Καὶ πόθεν ; Ἀπὸ τῶν φίλων σας, διδάσκαλε, ἀπ' αὐτῶν τῶν μαθητῶν σας !¹⁶ «Ἄλλὰ μήπως — ἔλεγον κατ' ἐμαυτὸν καὶ πρὸς ἄλλους — καὶ ὁ ἠθικώτατος Σωκράτης δὲν ἔλαβε κακοήθειas καὶ διεφθαρμένους μαθητὰs καὶ ἀδίκως δι' αὐτοὺs κατηγορήθη ; Ἴσως τοιοῦτόν τι ἔπαθε καὶ ὁ κύριος Θεόφιλος». Καὶ οὕτως ἀντέκρουον καὶ διεμαχόμενοι, προσφύμενος εἰς τὸ ἀδύνατον καὶ ἐπιμαρτυρόμενος τὸ δεκαετὲς σχεδὸν διάστημα τῆς ἐν Κυδωνίαις μαθητείας μου¹⁷ καθ' ὃ οὐδὲ ἴχνος τοιοῦτου ἐγνώρισα.¹⁸

15. Ἡ παρομοίωση μὲ τὸν νεοπλατωνικὸ φιλόσοφο δὲν εἶναι ἄστοχη, ἀφοῦ καὶ ὁ πολέμιος τοῦ Χριστιανισμοῦ Πορφύριος λεγόταν ὅτι ἦταν ὁ ἴδιος χριστιανὸς ποῦ ἀποστάτησε.

16. Καὶ στὴ Σύρα τὴν ἴδια περίπου ἐποχὴ ἄλλοι μαθητὲs τοῦ Καΐρη εἶχαν προκλητικὰ ἐκδηλώσει τὴν ἀντίθεσή τους σὲ δόγματα τοῦ Χριστιανισμοῦ, βλ. Πασχάλη, ἔ. ἀ., σ. 114.

17. Ὁ Σαμουήλ εἶχε πάει στὶς Κυδωνίες ἀπὸ τὸ 1811 καὶ σύμφωνα μὲ ἄλλη μαρτυρία του (πρβλ. Φραγκίσκου, ἔ. ἀ., σ. 440 σημ. 4) μαθή-

τευσε ἐκεῖ ἐπὶ μίᾳ δεκαετίᾳ. Ἡ ἀκριβὴς χρονολόγησις τῶν σπουδῶν του στὶς Κυδωνίες καθὼs καὶ τῶν συντόμων ἀκροάσεών του στὴ Χίο καὶ στὴ Σμύρνη, δὲν εἶναι τέλεια ξεκαθαρισμένη. Πάντως «τὸ δεκαετὲς σχεδὸν διάστημα τῆς ἐν Κυδωνίαις μαθητείας μου» ἀποτελεῖ κάποια ὑπερβολή.

18. Ἡ παλαιὰ προσήλωσις τοῦ Καΐρη ὅχι μόνον στὰ δόγματα ἀλλὰ καὶ στὴ λατρεία τῆς Ἐκκλησίας εἶχε μείνει στὴ μνήμη αὐτῶν ποῦ τὸν γνώρισαν ἀπὸ κοντά. Πρβλ. ὅσα τοῦ γράφει πὺ παραστατικὰ ὁ Τανταλίδης (ἀνωτέρω

Ἄλλ' ἀντήκονον ὅτι, «Δὲν εἶναι ἄνθρωπος ; Ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι μεταβλητός ; Ἀδύνατον εἶναι νὰ μετεβλήθῃ ; Μήπως οἱ λέγοντες δὲν εἶναι ἐκ τῶν ἐπιστηθίων, ἐκ τῶν μυστικῶν του ; Ἴσως — ἐπρόσθετον οἱ ἀντιλέγοντες — οἱ μαθηταὶ καὶ φίλοι του ἐστάθησαν ἄπιστοι μὲν εἰς τὴν ὑπόσχεσιν πρὸς τὸν διδάσκαλόν των, πιστοὶ δὲ εἰς τὴν ὁμολογίαν τῆς ἀληθείας».

Ὅθεν ἐπὶ τούτοις ἐγὼ διάγω ἐν ὑπερβαλλούσῃ θλίψει, μάλιστα δὲ συλλογισζόμενος πῶς δὲν ἐπαρρησιάσθητε εἰς τὸ κοινόν, εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, δι' ἐγγράφου σας ὁμολογίας ὥστε νὰ ἐμφράξητε τὰ στόματα τῶν βλασφημούντων καὶ νὰ εὐφράνητε τὰς καρδίας τῶν λυπονέμων φίλων σας. Καλὸν εἶναι, διδάσκαλε ! Δὲν γίνομαι σύμβουλος ἀλλὰ σᾶς ὑπομιμνήσκω καλὸν εἶναι νὰ διακηρύξητε ἐγγράφον τὴν ἀθωότητά σας καὶ νὰ τὴν ἀπαλλάξητε ἀπὸ τῶν τοιούτων συκοφαντιῶν νὰ διαφυλάξητε ἢν μέχρι τῆς σήμερον ἐλάβετε ἀγαθὴν ὑπόληψιν καὶ δόξαν καὶ νὰ τὴν διαιωνίσθητε καὶ μὴ τὸ ἐναντίον μὴ ἐκπληξῆν τοῦ κόσμου καὶ σκανδαλισμὸν ὀλέθριον.

Ναὶ ἀληθῶς ! Ὁ Θεὸς ἐστὶ καρδιογνώστης,¹⁹ ἀλλ' ὀφείλομεν νὰ μὴ γινώμεθα τοῖς πολλοῖς σκάνδαλον «οὐαί, δι' οὗ τὸ σκάνδαλον ἔρχεται».²⁰ Τάχα δὲν γνωρίζει ἡ σοφολογιότης σας πόσον σκάνδαλον καὶ ταραχὴν ἐπροξένησαν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τὰ κατὰ τὸν Κύριλλον Λούκαριν τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου πατριαρχεύσαντα ; Ἐφάνη ἐξαίφνης ἐν τῷ μέσῳ, ὡς ἀπ' αὐτοῦ, ὃ γέμον λουθηροκαλβανικῆς αἵρέσεως βιβλιδάριον²¹ ἐτάραξε τὴν Ἐκκλησίαν. Οἱ μὲν ὑπώπτενον αὐτόν, οἱ δὲ τὸν παρίστανον ἀθῶον φέροντες εἰς μαρτυρίαν τὴν εἰς πατριαρχικοὺς θρόνους

σημ. 8) : «Σ' ἐνθυμοῦμαι κατὰ πᾶσαν ἑορτὴν καὶ Κυριακὴν ἐκκλησιαζόμενον εἰς τὸν ἐκεῖσε [στὴ Σμύρνη] ναὸν τῆς Ἁγίας Φωτεινῆς· μετὰ πόσης βαθυτάτης τῷ ὄντι κατανύξεως ἀπέναντί σου ἱστάμην, θαυμάζων τὴν ἐπὶ σὲ παρισταμένην χριστιανικὴν ἀγιότητα, ὅτε μὲ ἐξύψωσιν ἀναχωρητοῦ τινος τῶν πρώτων αἰώνων συμφῆς τοῦς τρεῖς πρώτους τῆς χειρὸς σου δακτύλους διετύπους ἐπὶ σενατοῦ τὸ σημεῖον τοῦ τιμίου σταυροῦ καὶ ἠκροάζου ἐν εὐλαβείᾳ τοὺς ὕμνους καὶ τὰς εὐχὰς τῆς Ἐκκλησίας εἰς ἀσκητικὴν

στηριζόμενος βακτηρίαν».

19. Πρβλ. Πράξ. 15 : 8.

20. Ματθ. 18 : 7.

21. Πρόκειται γὰρ τὴ διαβόητη Ὅμολογία τῆς χριστιανικῆς πίστεως ποῦ μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίλλου δημοσιεύτηκε ἐλληνικὰ (καὶ λατινικὰ) στὴ Γενεύη στὰ 1633, βλ. E. Legrand, *Bibliographie hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés par des Grecs au dix-septième siècle*, τόμ. Δ', Παρίσι 1896, σ. 315-321, ἀρ. 225.

ἐν πολλοῖς ἔτεσιν ἄμεμπτον ζώην του καὶ αὐτὸς δὲ οὗτος ἐπ' ἐκκλησιαστικαῖς πολλὰς διδασκῶν ἀνεθεματίζεν ἐκεῖνα καὶ ἐστήριζε τὰ ὀρθόδοξα δόγματα.²² Ἄλλ' ἐπειδὴ ἐπιζήσας ἔτη ἑξ²³ δὲν ἐπαρρησιάσθη ἔγγραφος ἀναίρεσις τοῦ βιβλίου ἐκείνου, δυνάμενος εὐκέλως καὶ ὡς ἐκ τῆς ὑπολήψεως τοῦ ὑποκειμένου του, ἄφησε πολὺ σκάνδαλον μεταξὺ εἰς τοὺς χριστιανούς, διὰ τοῦτο παρέσχε πολλὴν τὴν ὑποψίαν ἐνοχῆς· διὸ καὶ ἐπὶ δύο ἱερῶν συνόδων ἀνεθεματίσθησαν τὰ κατ' αὐτόν.²⁴

Παρρησιάσατε λοιπὸν ἐγγράφως, διδάσκαλε, τὴν ἀθωότητά σας! Τοῦλάχιστον παρηγορήσατε τὴν ἐμὴν κατώδυνον ψυχὴν, ἣτις ἐπέχει ἔτι περὶ τῆς ἀνυπαξίας τῶν τοιούτων, διὰ συντόμου ἀποκρίσεώς σας. Ὁ ἐπιδιδὸς τὴν ἐπιστολὴν μου²⁵ εἶναι τέκνον μου καὶ τέκνον σας, χρηματίας μὲν ὑποδιδάσκαλος τῆς καθ' ἡμᾶς τοῦ Γένους Σχολῆς,²⁶ ἀπερ-

22. Οἱ προτεσταντικὲς ἰδέες ποῦ ἀπὸ ἀρκετὰ νωρὶς εἶχε ὁ Λούκαρης προβάλλει· σὲ ξένους θεολόγους ἦταν βέβαια τότε τελείως ἄγνωστες στὸν Σαμουήλ. Γιὰ μιὰ σύντομη ἐπισκόπηση βλ. πρόχειρα Β. Κ. Στεφανίδη, *Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία ἀπ' ἀρχῆς μέχρι σήμερον*, Ἀθήνα 1959, σ. 705 - 06.

23. Ὁ Λούκαρης θανατώθηκε στὶς 27 Ἰουνίου 1638.

24. Ἐννοεῖ πιθανῶς ὁ Σαμουήλ τὶς δύο συνόδους τῆς Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Σεπτεμβρίου 1638 καὶ τοῦ Μαΐου 1642 ποῦ καταδίκασαν μὲ δριμύτητα τὴν λουκάρειον Ὁμολογία. Γιὰ τὸν ἴδιο σκοπὸ εἶχε συγληθῆ καὶ ἄλλη σύνοδος στὸ Ἰάσι τῆς Μολδαβίας στὰ 1640, βλ. G. A. Hadjiantoniou, *Protestant Patriarch: The Life of Cyril Lucaris (1572 - 1638) Patriarch of Constantinople*, Λονδίνο 1961, σ. 101.

25. Ὁ μαθητὴς τοῦ Σαμουήλ ποῦ ἔφερε τὴν ἐπιστολὴν στὸν Καίρη εἶναι πιθανώτατα ὁ Κωνσταντῖνος Εὐθυβούλης (1815 - 59), ὁ ὁποῖος πρᾶγματι εἶχε ὑποστηριχθῆ ἀπὸ τὸν Σαμουήλ ὅπως λέει ὁ τελευταῖος στὴν *Αὐτοβιογραφία* του: «ὁ κ. Κ. Εὐθυ-

βούλης, ἐκ. Μ. Ρεύματος, Χῖος ἐκ πατρὸς καὶ μητρὸς τὴν φιλοσοφίαν διατρέψας καὶ διδαχθεὶς ἐν Παρισίοις ἐπὶ πέντε ἔτη τῆ τοῦ Σαμουήλ συστάσει καὶ συνδρομῆ», βλ. Γεδεῶν, *Χρονικὰ τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας*, σ. 198 - 99. Στὸ ἄρθρο γιὰ τὸν Εὐθυβούλη στὸ *Λεξικὸν ἱστορίας καὶ γεωγραφίας* (ἐκδ. Σ. Ι. Βουτυρά, Ι. Α. Βρετοῦ καὶ Γ. Βαφειάδου), τόμ. Β', Πόλη 1871, ἀναφέρεται ὅτι ὁ Εὐθυβούλης διορίστηκε τὸ 1835 διδάσκαλος τῶν γραμματικῶν στὴ Μεγάλῃ τοῦ Γένους Σχολῆ καὶ δίδαξε μέχρι τὸ 1839 ὅποτε μὲ ἔξοδα τῆς Σχολῆς ἔμεινε λίγους μῆνες στὴν Ἀθήνα καὶ μετὰ πῆγε γιὰ ἀνώτερες σπουδὲς στὸ Παρίσι· ἀφοῦ γύρισε στὴν Πόλη τὸ 1845 διορίστηκε ἀμέσως στὴ Σχολῆ. Φαίνεται ὅτι πηγαίνοντας ἀπὸ τὴν Πόλη στὴν Ἀθήνα τὸ καλοκαίρι τοῦ 1839 πῆγε καὶ στὴν Ἄνδρο γιὰ νὰ μεταβιβάσῃ τὸ γράμμα τοῦ Σαμουήλ.

26. «Ἐπὶ πενταετίαν δὲ ὠφελίμως διδάξας τὰ γραμματικὰ εἰς τὴν ἐν Ἐηροκρήνῃ Σχολῆν καὶ κατανοήσας τὴν ἐν αὐτῇ ἔλλειψιν ἀνωτέρων φιλοσοφικῶν μαθημάτων, ζήλω πίστεως καὶ φιλογενείας ἀπέρχεται εἰς τὰς κλει-

χόμενος δὲ ἤδη εἰς Παρισίους εἰς τελειοποίησιν τῶν μαθημάτων του, νέος εὐπαιδευτος, νέος χρηστοθήης καὶ μεγάλας ἐλπίδας τῷ γένει παρέχων διὰ τῆς τελειοποιήσεώς του τέλος, πιστὸς ὥστε νὰ μοὶ διαβιβάσῃ ἀσφαλῶς τὴν ἐπιστολήν σας. Λοιπὸν χαροποιήσατέ με !

Ἔρρωσθε θεόθεν. αὐθ' Ἰουλίου θ'.

Ἐν τῇ Σχολῇ τοῦ Κουροῦ - τζεσμε.

Τῆς σοφολογιότητός σας ὁ εὐγνώμων μαθητὴς σας
πρ<ώην> Μεσ<ημβρίας> Σαμονήλ διδ<άσκαλος> ὁ Κύπριος.

Δημ. Ἰ. Πολέμης

νὰς Ἀθήνας καὶ κατόπιν εἰς τὴν περιφανῆ τῆς Γαλλίας μητρόπολιν πρὸς συναγειρμὸν σοφίας», Λόγος ἐπιτάφιος εἰς τὸ ἱερὸν μνημόσυνον τοῦ αὐδιδίμου Κωνσταντίνου Εἰθυβούλου... ἐκφωνηθεῖς... ὑπὸ Γρηγορίου ἱεροδιακό-

νου Γώγου τοῦ Λεσβίου, Πόλη 1860, σ. 4 - 5. Γιά τὴ διδασκαλία τοῦ Εἰθυβοῦλη στὴν Πατριαρχικὴ Ἀκαδημία βλ. Τ. Ἀ. Γριτσοπούλου, Πατριαρχικὴ Μεγάλὴ τοῦ Γένους Σχολή, τόμ. Β', Ἀθήνα 1971, σ. 130 καὶ 170 - 71.